

Музика О.Л. Ціннісна підтримка особистісного розвитку як теоретична та прикладна проблема // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України «Актуальні проблеми психології» у 12 томах / За ред. В.О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 8. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С.177-188.

177

Музика О.Л. (м. Житомир, Україна)

ЦІННІСНА ПІДТРИМКА ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ЯК ТЕОРЕТИЧНА ТА ПРИКЛАДНА ПРОБЛЕМА

В статье обосновывается новое понятие – «ценностная поддержка». Приведен тезаурус психологических терминов, с которыми связана ценностная поддержка. Описаны авторские методики исследования ценностного сознания личности и тех изменений, которые возникают на отдельных возрастных этапах та уровнях ценностной регуляции личностного развития в результате ценностной поддержки.

Ключевые слова: *психологическая поддержка, ценностная поддержка, способности, ресурсы развития, факторно-семантическое моделирование, ценностная регуляция личностного развития, рефлексия, ценностный опыт.*

The article is devoted to the new notion of “value support” determination. It comprises the thesaurus of psychological terms connected with value support. Original methods of personality value conscience research and the changes that value support causes on different age stages and personality development value regulation levels are described in the article.

Key words: *psychological support, value support, abilities, development recourses, factorial and semantic modeling, personality development value regulation, reflection, value experience.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У психологічній літературі зустрічається декілька підходів до розуміння цінностей (об'єкт-суб'єктний, соціологічний, соціально-психологічний, індивідуально-особистісний тощо), які не завжди означаються.

178

Відтак виникають досить значні розбіжності між теоретичними моделями цінностей і розвивальними програмами, спрямованими на їх видозміну чи розвиток. У загальному плані ці суперечності породжені соціологічними витоками ціннісної проблематики, з одного боку, і намаганнями психологів перемістити акценти на особистісні процеси, – з іншого.

Детальніший аналіз показує цілу низку проблемних моментів, кожен з яких може бути предметом самостійного дослідження. Насамперед це невідповідність соціологічних методик (в першу чергу найпоширенішої методика М. Рокіча) і особистісно-орієнтованих розвивальних програм. Не менш суперечливими виглядають і методи психологічного впливу, які застосовуються у цих програмах. Вони здебільшого спрямовані на активізацію когнітивного компоненту цінностей, а саме знань про цінності й самооцінку ставлення людини до цих знань. Думається, що аксіопсихології багато дали б емпіричні дослідження, спрямовані на виявлення ступеня відповідності знань про цінності і реальної поведінки людей. Інша суперечність полягає у «плаваючій» локалізації. Буває досить важко зрозуміти, про які цінності

йдеться: суспільні чи особистісні. Ще одна проблема – термінологічна. На цей час немає усталеної термінології. Ті ж терміни, якими послуговуються, запозичуються з різних наукових шкіл, то ж вони неминуче перетинаються у певних змістових аспектах, набувають нових семантичних нюансів. До прикладу, замість «установка» вживається термін «настановлення», в якому ніби відчувається присутність тих, хто їх має давати, тобто рівень співвіднесення з внутрішнім світом, з суб'єктивністю помітно знижується в порівнянні з вихідним терміном.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Незважаючи на те, що термін «психологічна підтримка» охоплює широке поле психологічної реальності, в окремих випадках його застосування наштовхується на певні труднощі. І проблема полягає саме в його широті, що в кожному окремому випадку веде до необхідності його довізначення, адаптації до того пласту психологічної реальності, з яким його співвідносять. У цьому контексті Т.М. Титаренко взагалі віддає перевагу терміну «психологічна допомога»: «Ініціатором надання психологічної підтримки найчастіше виступає клієнт, а форми і засоби надання психологічної допомоги обирає, як правило, консультант, психотерапевт. Психологічну підтримку людині можуть надати соціальні працівники, соціальні педагоги, рідні, друзі, сусіди, знайомі та малознайомі, досить випадкові люди, які уважно вислухають, зрозуміють, посипівчувають, виявлять готовність надати пораду, поділитися власним досвідом. Професійна психологічна допомога надається не «спонтанним психотерапевтом», консультантом-аматором, а передусім психологом, що має досвід роботи у певній галузі, володіє спеціальними техніками, спрямованими на активізацію суб'єктивних стратегій розв'язання життєвих проблем» [25, с.61].

У психологічній літературі йдеться про психологічну підтримку учбової [1; 8; 9], професійної [3; 7], творчої діяльності [10; 24]. Вказується на важливість психологічної підтримки інвалідів [5] та людей, що потребують психотерапевтичної допомоги [26], психологічного забезпечення процесу

179

реабілітації пацієнтів наркологічних відділень психіатричних клінік [2]. Особлива увага звертається на соціальну підтримку [27; 29], на підтримку людини в складних життєвих ситуаціях, пов'язаних з конфліктами, важкими соматичними захворюваннями, психотравмами, кризами [4; 25]. Про психологічну підтримку пишуть у випадках корекції якихось складних особистісних проблем [3; 28], або, навпаки, коли йдеться про розвиток окремих властивостей особистості, таких як здібності чи обдарованість [6; 11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У всіх перерахованих вище напрямках психологічної підтримки й тих, що не увійшли до цього списку, її способи, тривалість, контроль результативності дуже різняться. Виникає проблема співвіднесення психологічної підтримки з іншими формами психологічної допомоги, такими, наприклад, як психологічні тренінги, психотерапевтичні сесії, психологічний супровід тощо.

Одним із можливих способів подолання цих суперечностей є конкретизація поняття психологічної підтримки через його віднесення до

певних означених ситуацій психологічної допомоги і конкретних пластів психологічної реальності, в яких вона надається. Прикладом такого підходу може слугувати введене нами поняття «ціннісна підтримка» [17].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У цій статті узагальнюються накопичені теоретичні та емпіричні матеріали, які стосуються методів психологічної допомоги, спрямованих на ціннісну сферу особистості. Основні завдання:

- означити поняття «ціннісна підтримка» через окреслення його змістових характеристик і співвіднесення зі спорідненими поняттями;
- описати основні методи надання ціннісної підтримки;
- показати місце ціннісної підтримки у системі ціннісної регуляції розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одне з найпродуктивніших понять, яке можна застосувати у тих випадках, коли йдеться про розвиток ціннісної сфери, це поняття «**ціннісна підтримка**». Воно враховує суб'єктність особистості, оскільки йдеться не про формування, не про надання, не про запозичення чи привнесення, а саме про підтримку, тобто передбачається, що більшу частину активності людина здійснює сама, виходячи з власних особистісних цінностей. По-друге, підтримка передбачає присутність і вплив інших людей, який, втім, є допоміжним, а не визначальним. По-третє, це поняття може бути застосоване тоді, коли йдеться про внутрішнє психічне життя і рефлексивні процеси, оскільки вони потребують певного узгодження мислительних схем і соціальної валідації.

Понятійний континуум, в який входить поняття «ціннісна підтримка», складають: «суб'єктність», «ціннісна регуляція розвитку особистості», «особистісні цінності», «життєва ситуація», «життєві завдання», «здібності», «референтні особи» (як ресурси особистісного розвитку), «особистісні якості (властивості)» (як ресурси розвитку і джерела особистісної ідентичності), «рефлексія». Обсяг статті не дозволяє розглянути всі нюанси співвідношень цих понять з поняттям «ціннісна підтримка», тим більше, що це завдання

180

деякою мірою вирішувалося в наших роботах і в дослідженнях, виконаних під нашим керівництвом [12-21]. Але означення найважливіших понять, які співвідносяться з поняттям «ціннісна підтримка», доцільно навести.

Отже, якщо **психологічна підтримка** – це загальна назва для широкого спектру психологічних впливів, спрямованих на оптимізацію окремих психічних станів, пізнавальних процесів, феноменів емоційної чи когнітивної сфер, особливостей соціальної взаємодії, показників внутрішнього психологічного життя тощо, то ціннісна підтримка спрямована на значно вужче коло психологічних показників. **Ціннісна підтримка** – це сукупність форм і методів надання психологічної допомоги, спрямованої на гармонізацію особистісних цінностей людини чи їх актуалізацію з метою саморозвитку особистості і підтримання самоідентичності в процесі вирішення життєвих завдань. **Особистісні цінності** при цьому – це закріплені в ціннісному досвіді людини уявлення про індивідуальні способи і соціальні умови задоволення

базових особистісних потреб. З цих позицій особистісна цінність, як певний когнітивний конструкт, є не лише структурною, але й дослідницькою одиницею ціннісної свідомості, яка може бути відтворена і змодельована у складній взаємодії з іншими ціннісними конструктами. Сукупність особистісних цінностей людини разом з її знаннями про суспільні цінності та про особистісні цінності інших людей складають ціннісну свідомість особистості. Особистісні цінності, за даними наших емпіричних досліджень, поділяються на *моральнісні*, в яких відображено соціально-етичні норми розвитку особистості, й *діяльнісні*, які є ресурсами для підтримки особистісної самоідентичності з допомогою унікального для кожної людини ансамблю вмінь.

У контексті регуляції особистісного розвитку особистісні цінності можуть мати різний рівень стійкості по відношенню до зовнішніх ціннісних пріоритетів, які нав'язуються соціально-життєвим контекстом, життєвою ситуацією, в яку включена людина. Емпіричним шляхом через факторно-семантичне моделювання нами було встановлено, що окремі з особистісних цінностей можуть утворювати високозначимі групи з моральнісних і діяльнісних конструктів, які тісно корелюють між собою і утворюють внутрішню самодостатню, самодетерміновану основу для регуляції саморозвитку особистості, оскільки містять в собі і ціннісно-сміслові, і інструментально-діяльнісні характеристики, які дозволяють реалізувати потребу в суб'єктності через вироблення й реалізацію дієвих мотивів діяльності. Такі ядерні групи з моральнісних і діяльнісних цінностей були названі нами *суб'єктними цінностями*. Їх основні характеристики: 1) здатність регулювати діяльність, поведінку та особистісний розвиток; 2) обумовленість ціннісним досвідом конкретної людини; 3) здатність забезпечувати стійкість та індивідуальну своєрідність особистості; 4) адаптаційна здатність, що проявляється у частковій заміні окремих ціннісних конструктів відповідно до зміни життєвої ситуації і життєвих завдань.

Залежно від рівня розвитку особистості ціннісна підтримка може бути спрямована на розвиток суб'єктних цінностей або ж на ліквідацію певних суб'єктивно обумовлених диспропорцій у їх структурі.

181

Оскільки, суб'єктні цінності з точки зору регуляції – це основний внутрішній механізм розвитку особистості, то й *ціннісна підтримка* найзагальніше може бути означена як система заходів і впливів, спрямованих на актуалізацію тих моральнісно-сміслових та діяльнісно-операційних компонентів ціннісного досвіду особистості, які складають регуляційний суб'єктно-ціннісний ресурс для вирішення життєвих завдань.

Незважаючи на те, що і операціональними дескрипторами, і показниками контролю ефективності ціннісної підтримки є саме суб'єктні цінності, все ж цей вид психологічної допомоги варто називати саме ціннісною, а не суб'єктно-ціннісною підтримкою, оскільки в окремих випадках внутрішньоособистісного ресурсу в ціннісному досвіді бракує і психолог змушений орієнтувати людину на його пошуки у стосунках з референтними особами. Іншими словами, через референтних осіб відбувається інтеріоризація певних ціннісних конструктів із

сфери суспільних цінностей.

Можна виокремити низку типових ситуацій, залежно від яких ціннісна підтримка потребує вирішення специфічних завдань:

1. Недостатній рівень розвитку суб'єктності або, іншими словами, недостатній рівень розвитку особистісно-ціннісної регуляції, коли регуляційні схеми у значній мірі задаються соціальними нормами та експектаціями.
2. Недостатній розвиток рефлексії, коли людина неповною мірою усвідомлює як свої життєві завдання, так і внутрішні та зовнішні ресурси для їх виконання.
3. Диспропорції у структурі суб'єктних цінностей, коли на суб'єктно-ціннісному рівні регуляції бракує моральнісних чи діяльнісних цінностей для того, щоб регуляційні схеми були ефективними. Згадані цінності шукаються у власному ціннісному досвіді або ж з опорою на цей досвід розвиваються, формуються. При цьому, як правило, йдеться не про радикальні зміни ціннісної свідомості, а про радикальні зміни у регуляції діяльності, пов'язаної з розвитком особистості.

Таким чином, ціннісна свідомість постає як поле, на якому відшукуються, а не привносяться, накопичені раніше ціннісні ресурси розвитку. До найважливіших із цих ресурсів відносяться *здібності*. Ціннісний підхід до здібностей полягає в тому, що вони розглядаються одночасно і як ресурси розвитку (через ефективність діяльності), і як засоби індивідуалізації (через виосіблення людини з-поміж інших завдяки індивідуально-своєрідному поєднанню здібностей), і як засоби особистісної ідентичності, стійкості (через розвиток саме тих здібностей, які збігаються із визначеними напрямками саморозвитку особистості з особистісно-ціннісним рівнем регуляції). Очевидно, що здібності лише тоді стають ресурсом саморозвитку, коли вони усвідомлюються суб'єктом як складне поєднання індивідних особливостей та особистісних властивостей, завдяки яким вдається виконувати життєві завдання, реалізовувати основні особистісні потреби (у визнанні, у самоідентичності, у саморозвитку тощо).

Зазвичай завдання саморозвитку не виникає перед людиною, однак дуже часто виникає завдання розвитку тих чи інших здібностей, причому напрямок їх розвитку має збігатися із загальними тенденціями розвитку особистості, або,

182

принаймні, не суперечити їм. Ті випадки, коли людина на якомусь життєвому етапі радикально змінює напрямок свого особистісного розвитку, починаючи розвивати якісь нетипові для себе здібності, є скоріше не правилом, а винятком, який, як відомо, підтверджує правило. Найважливіше у здібностях як ресурсах розвитку є *усвідомлення людиною можливостей їх розвитку і можливість перенесення самих здібностей чи їх окремих компонентів в інші життєві ситуації чи на інші діяльності*.

Що стосується можливостей розвитку здібностей, то звичайна людина, як правило, уявляє здібності як сукупність вмінь і власних особливостей, які дозволяють успішно (відповідно до норм) справлятися з тією чи іншою діяльністю. У тих випадках, коли йдеться про неодноразово перевірені і

закріплені в ціннісному досвіді вміння й особистісні властивості, з ними пов'язані, спостерігається тенденція до їх інтеграції та утворення такого синкретичного уявлення про здібності в індивідуальній свідомості як *здатність*. Відтак, як показують виконані під нашим керівництвом дослідження І.С. Загурської, В.О. Климчука, Н.О. Никончук, Н.Ф. Портницької, І.М. Тичини, тенденція сприймати власні здібності, як щось цілісне й константне, притаманна не тільки дітям, а й тим дорослим людям, які вже цілком оволоділи певною діяльністю [6; 22]. Відбувається згортання дій (за П.Я. Гальперіним) і в процесі рефлексії вміння не диференціюються на дії та операції, а особистісні якості не пов'язуються з референтними особами, оскільки основним критерієм стає кінцевий результат, можливість досягнення якого була вже неодноразово доведена.

Зовсім інша картина виникає тоді, коли здібності перебувають у процесі розвитку або тоді, коли йдеться про творчу діяльність. У поле рефлексії потрапляють окремі дії та операції, які мають бути відпрацьовані з допомогою вправ, окремі люди з контактного чи неконтактного оточення, спілкування з якими може підтвердити цінність тих здібностей, на розвиток яких спрямовуються зусилля, і які можуть надати конкретну допомогу, застерігаючи від помилок і вказуючи на оптимальні шляхи розвитку. Потреба у розвитку здібностей спонукає людей поруч з критерієм моральності при оцінці своїх особистісних властивостей використовувати й інші критерії. Рефлексуючи особистісні властивості як «+» чи «-» здібності (за К.К. Платоновим), суб'єкт в першу чергу звертає увагу на мотиваційно-вольові (бажання чи небажання докладати зусилля, складно чи нескладно досягти бажаного результату), емоційні (приносять задоволення певні вміння чи ні), інтелектуально-пізнавальні (достатньо чи ні розвинені пам'ять, мислення) характеристики. При цьому відбувається оцінка цих якостей з точки зору того, які будуть розвиватися (це особистісно важливі якості, що підтримують самоідентичність), а які не будуть залучені до розвивальних процесів. В останньому випадку рішення може мотивуватися низькою самооцінкою цих особистісних властивостей, або свідомим небажанням розвивати ті якості, які не вписуються в уявлення людини про себе. Наприклад, людині, яка вважає себе романтичною і спонтанною, досить важко поставити собі за мету розвивати прагматичність і цілеспрямованість. Щоправда, змістові

183

характеристики, які відповідають цим якостям, або компенсують їх, можуть бути відшукані в поєднанні інших ціннісних конструктів, які є серед особистісних цінностей людини і які вона здатна прийняти.

Методики реконструювання ціннісної свідомості та контролю ефективності ціннісної підтримки. Оскільки в процесі емпіричних досліджень ціннісної сфери особистості ми орієнтувалися на змісти індивідуальної свідомості, то існуючі методики, які ґрунтувалися переважно на рангуванні зовні заданих цінностей, не задовольняли вимогам такого підходу. В процесі досліджень було встановлено, що існує два основні види ціннісної регуляції, які різняться рівнем розвитку рефлексії, суб'єктності, та й, власне,

рівнем особистісного розвитку. Перший вид пов'язаний з орієнтацією на вимоги ситуації, соціальні норми та очікування (пересічна людина). Другий вид характерний для окремих типів особистості, які в регуляції власного розвитку керуються внутрішніми ціннісними критеріями. Ціннісна підтримка у цих випадках має суттєві відмінності. У першому – вона спрямована в основному на рефлексію діяльнісних ресурсів розвитку (вмінь, дій, операцій), соціальних ресурсів (референтних осіб, які забезпечують реалізацію базової потреби у визнанні) та внутрішніх особистісних ресурсів (властивостей особистості), розвиток яких є містком для переходу до вищого суб'єктно-ціннісного рівня регуляції. З досягненням цього рівня людина, як правило виходить за межі ситуаційних впливів. Напрямок її саморозвитку визначається внутрішніми особистісними цінностями, а окремі проблеми у регуляційних процесах пов'язані, як правило, з певними диспропорціями у структурі суб'єктних цінностей. Ціннісна підтримка у цих випадках має бути спрямована на актуалізацію моральнісних чи діяльнісних цінностей і включення їх до схем свідомої саморегуляції.

Методика вивчення динаміки здібностей (МВДЗ) призначена для виявлення особливостей ресурсів особистісного розвитку людей, ціннісна регуляція яких обмежена ситуаційно-нормативними чинниками [6; 15]. Вона складається з основних блоків: когнітивно-операційного та рефлексивно-ціннісного, кожен з яких ділиться ще на два підблоки. У процесі досліджень виробився ряд модифікацій МВДЗ, але основні теоретичні та методичні положення залишаються сталими. Досліджуванам пропонується послідовно назвати та оцінити ступінь розвитку: 1) вмінь та 2) дій і операцій, з яких вони складаються; 3) референтних осіб, яким небайдужі ці вміння; 4) особистісних якостей, які сприяють чи заважають їх ефективному виконанню. У процесі дослідження тренується рефлексія та виявляються певні прогалини в розвитку, які можуть бути ліквідовані шляхом вправ чи розширенням кола соціальної взаємодії. Ця методика може застосовуватися вже зі старшого дошкільного віку.

Методика моделювання ціннісної свідомості (ММЦС) [14]. Окремо від МВДЗ ця методика може бути застосована для дослідження ціннісної свідомості людей з суб'єктно-ціннісним рівнем регуляції, наприклад, для творчо обдарованих людей. ММЦС складається з кількох етапів. Спочатку проводиться тривала біографічна бесіда з метою виявлення значимих життєвих

184

подій і референтних осіб, які впливали на розвиток особистості. Потім шляхом порівняння виокремлюються провідні риси референтних осіб і складається матриця: *Я + референтні особи x значимі особистісні риси*. Результати самооцінки цих рис та оцінки досліджуванам їх вираженості в референтних осіб піддаються факторному аналізу, в результаті чого отримується факторно-семантична модель індивідуальної ціннісної свідомості. Як і в першому випадку, результати можуть обговорюватися з досліджуваними з метою актуалізації рефлексивних процесів.

Умови ефективності ціннісної підтримки. Для розуміння суті ціннісної

підтримки, як, власне, будь-якої психологічної допомоги, або й просто допомоги, важливі слова нідерландської професорки Ф.-М. Арендсен-Гайн, яку ми запросили для проведення тренінгів: «Допомагати – робити для когось не більше 49% від потрібного – решту він має зробити сам!». Людина має сама усвідомити напрямок свого розвитку, робити реальні кроки і докладати реальних зусиль. І лише тоді ми можемо допомогти їй ствердитися у правильності шляху, у виборі засобів і супутників, у мобілізації власних ресурсів. Коли ж напрямки особистісного розвитку не обрано, коли він здійснюється стихійно, ціннісна підтримка теж можлива, хоча її роль у цьому випадку значно звужується і полягає в тому, щоб зорієнтувати людину рухатися до особистісного зростання, а не до криз і деградації. Доводиться визнати, що у більшості людей розмови про самоактуалізацію, суб'єктність, особистісне зростання блокуються захисними механізмами ще на етапі сприймання, оскільки вони самі ще не стали на цей шлях і вирішують, як правило, локальні, ситуаційно-обумовлені завдання. Надаючи ціннісну підтримку, психолог має пам'ятати, що для того, щоб його привнесені із-зовні, власне, нав'язані, цінності не були відторгнуті, потрібно виконувати ряд правил:

- ресурси для ціннісної підтримки мають відшукуватися у ціннісній свідомості тієї людини, якій вона надається;
- привнесені, або актуалізовані, відрефлексовані цінності мають складати меншу частину від усіх, що беруть участь у ціннісній регуляції (у наших емпіричних дослідженнях ця частина не перевищує третини), і мають бути усвідомлені, узгоджені і прийняті людиною;
- цінності, які актуалізуються у процесі ціннісної підтримки, мають бути діяльнісно ствердженими. Іншими словами, людина має робити і рефлексувати реальні дії та вчинки, щоб упевнитися у позитивних бажаних змінах;
- критерієм ефективності ціннісної підтримки мають бути гармонізація і визначеність, ціннісна безконфліктність особистісного розвитку. Досягнення ж певних утилітарних ситуаційно-обумовлених цілей як критерій ефективності ціннісної підтримки може розглядатися лише на нижчих рівнях ціннісної регуляції.

Рефлексія і ціннісна підтримка. Залежно від рівня ціннісної регуляції особистості (ситуаційно-нормативного чи суб'єктно-ціннісного) можна говорити про різну спрямованість рефлексії. У першому випадку предметом рефлексії є норми і цінності групи, в яку включена особистість. Основні

проблеми, які виникають, пов'язані з рефлексією групових норм і цінностей, що викликані: а) недостатнім рівнем розвитку рефлексії; б) розбіжністю між декларованими і чинними цінностями (прикладом такого може бути розповсюджена в освітньому середовищі суперечність між декларованою цінністю творчості і репродуктивна спрямованість навчального процесу); в) неприйняттю релятивності і гнучкості ціннісних диспозицій; г) розривом між самооцінкою особистісних властивостей і груповою оцінкою; д) низьким рівнем диференційованості і внутрішнього зв'язку оціночних конструктів;

е) дихотомічною чи слабо вираженою градацією суб'єктивних оцінних шкал та ін.

Ціннісна підтримка на окремих вікових етапах різниться можливостями рефлексії та ступенем усвідомлення життєвих завдань. Вона залежить як від вікових аспектів розвитку здібностей, так і від вікових особливостей розвитку мотивації, самооцінки, соціальних стосунків тощо [14].

Наші дослідження дозволяють зробити висновок про основну тенденцію надання ціннісної підтримки залежно від віку: з ранніх етапів онтогенезу до пізніших роль ситуаційних чинників зменшується, а особистісно-ціннісних – зростає. При цьому було виявлено, що в дошкільному віці здатність дітей рефлексувати свої дії, сприймати й надавати поцінування, відрефлексовувати й задовольняти потребу в розвитку розвинена значно краще, ніж це вважалось раніше. Довелося переглянути співвідношення впливу на розвиток особистості дошкільників дорослих та інших дітей на користь останніх [20]. Дослідження дітей молодшого шкільного віку показало ефективність ціннісної підтримки шляхом привнесення готових оцінних конструкцій у вигляді прислів'їв і приказок [19]. Ефективними виявилися прийоми, спрямовані на розвиток диференційованості самооцінки молодших школярів [18].

У підлітковому віці рефлексія референтних стосунків є дієвим ресурсом для саморозвитку [6]. У юнацькому віці і для дорослих людей акценти у наданні ціннісної підтримки переміщуються на усвідомлення проблем, пов'язаних із власними особистісними якостями і їх відповідності з обраною професією та напрямками самоздійснення [21].

Методи надання ціннісної підтримки. Вибираючи чи розробляючи методи надання ціннісної підтримки, важливо пам'ятати про її внутрішні механізми. Підтримується не просто розвиток вмінь, дій та операцій, референтних стосунків та особистісних якостей, а провідні потреби людини – потреба у визнанні та поцінуванні, потреба в самоідентичності, потреба у розвитку та потреба в суб'єктності. І тільки тоді, коли методи ціннісної підтримки не суперечать цим потребам, а навпаки, сприяють їх реалізації, психолог може досягти поставленої мети.

Плануючи присвятити цій проблемі окрему статтю, ми все ж окреслимо основні напрямки надання ціннісної підтримки. Варто зауважити, що в більшості випадків, які потребують ціннісної підтримки, можуть застосовуватися відомі методи, пов'язані з розвитком рефлексії та самооцінки. Добре зарекомендували себе активні методи на зразок психологічного тренінгу. Для здійснення ціннісної підтримки можуть використовуватися прислів'я та

186

приказки, залучатися біографічні дані людей, які досягли успіху, застосовуватися вправи на розвиток окремих дій та операцій, ведення щоденників тощо. Якщо йдеться про вищі рівні ціннісної регуляції, ефективним є розроблений нами тренінг ціннісної підтримки особистісного розвитку на основі моделювання і повторних реконструкцій ціннісної свідомості.

Можна виокремити три основні вимоги, які дозволяють використовувати ці процедури саме як методи надання ціннісної підтримки:

- опора на свідому здатність суб'єкта до регуляції власного особистісного розвитку;
- сприймання суб'єктом отриманих показників як динамічних, а не константних, як ресурсів саморозвитку, які можуть змінюватися під впливом докладених зусиль;
- контроль діагностичних показників з точки зору їх включення в регуляційні механізми особистісного розвитку через структуру суб'єктних цінностей. Засобом цього контролю є розроблені нами методики ММЦС та МВДЗ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи сказане, зазначимо, що методи ціннісної підтримки можуть бути дуже різними, оскільки вони індивідуально орієнтовані і залежать від вікових особливостей, від рівня розвитку здібностей та рефлексії, рівня ціннісної регуляції, але всі вони ґрунтуються на актуалізації внутрішніх ціннісних ресурсів особистості з метою вироблення нових ефективних регуляційних схем особистісного саморозвитку. Контроль за ефективністю може здійснюватися за допомогою МВДЗ та ММЦС. Ближчі перспективи подальших досліджень пов'язуються із застосуванням інтерактивної комп'ютерної методики під назвою: «Методика комп'ютерної діагностики рефлексії здібностей та саморозвитку особистості».

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ануфрієв М.І., Бандурка О.М., Ярмиш О.Н.* Вищий заклад освіти МВС України: Науково-практичний посібник. - Харків: Ун-т внутр. справ, 1999. - 369 с.
2. *Братусь Б.С.* Аномалии личности. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.
3. *Волошина И.А., Галицына О.В., Гребенников К.А., Знакова Т.А.* Групповая работа как форма психологической поддержки человека в ситуации безработицы // *Вопр. психол.* – 1999. – № 4. – С. 43-51.
4. *Гроф К., Гроф Ст.* Помощь при духовном кризисе // *Гроф Ст. Духовный кризис.* – М., 1995. – С.201-207.
5. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (ст. 1). – Київ, 6 жовтня 2005 року. – № 2961-IV.
6. *Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики.* – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
7. *Лебедева С.Ю., Тімченко О.В.* Психологічне забезпечення професійної та функціональної надійності фахівців снайперських груп спеціальних підрозділів МВС України: Монографія. – Харків: ХНАДУ, 2005. – 326 с.
8. *Максименко С.Д.* Психологічний супровід особистісного розвитку школяра // *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН*

України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 2. – Кам'янець-Подільський: Аксіома. – 2008. – С. 3-11.

9. *Мельник О.М., Юрченко В.І.* Керівництво педагогічною практикою: діагностика і психологічна підтримка студентів // *Освіта і управління.* – 2000 (2001). – Т.4. – №1-2. – С. 106-114.
10. *Моляко В.О.* Психологічна проблема творчого потенціалу // *Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості та обдарованості. Збірник наукових праць*

Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. В.О.Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.І.Франка, 2007. – Т.12. – Вип. 2. – С. 6-13.

11. *Моляко В.А.* Творческая конструкторология (пролегомены). – К.: «Освіта України», 2007. – 388 с.
12. *Музика О.Л.* Криза творчої особистості: суб'єктно-ціннісний підхід до типології // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2001. – С. 63-72.
13. *Музика О.Л.* Програма ціннісної підтримки здібностей та обдарованості «Три кроки». – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 34 с.
14. *Музика О.Л.* Проектування проблемно-орієнтованих технік ціннісної підтримки розвитку здібностей // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – №17 (41). – Частина I. – С.128-135.
15. *Музика О.Л.* Рефлексія та ціннісна підтримка розвитку здібностей: підходи до побудови методики дослідження // Творчий потенціал особистості: проблеми розвитку та реалізації: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 15 лютого 2005 р.). Редактори: О.Б. Терезина, П.Ю. Лепський. – К., 2005. – С. 187-190.
16. *Музика О.Л.* Розвиток здібностей та обдарованості в процесі вікового розвитку особистості // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості та обдарованості. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. В.О.Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – Т.12. – Вип. 2. – С.142-148.
17. *Музика О.Л.* Ціннісна підтримка особистісного росту // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – №6 (30). – Ч. II. – С. 232-240.
18. *Музика О.Л., Загурська І.С.* Самооцінка і розвиток творчих здібностей: навчальний посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 144 с.
19. *Музика О.Л., Никончук Н.О.* Рефлексивно-ціннісний аналіз розвитку учбових здібностей молодших школярів // Психологічні перспективи. – Випуск 12. – Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського нац. ун-ту ім. Л. Українки, 2008. – С. 91-98.
20. *Музика О.Л., Портницька Н.Ф.* Розвиток творчих здібностей у наслідувальній діяльності: навчальний посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 128 с.
21. *Музика О.Л., Тичина І.М.* Структура ціннісної регуляції особистісного розвитку випускників ВНЗ у процесі професійної переорієнтації // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості. Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 7. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – С. 202-209.
22. Науковий звіт про виконання II етапу наукового проекту „Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків” (01.01.04-31.03.05) – Номер проекту 07.07.00092 (Державний фонд фундаментальних досліджень) – 98 с.
23. *Платонов К.К.* Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 254 с.
24. Психологічна підтримка творчості учня / Упоряд. *О. Главник, В. Зоц.* – К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2003. – 128 с.
25. Психологія життєвої кризи / Відп. ред. *Т.М. Титаренко.* – К.: Агропромвидав України, 1998. – 348 с.
26. Психотерапія: Учебник для вузов / *Л. Бурлачук, А. Кочарян, М. Жидко.* – СПб.: Питер, 2003. – 220 с.
27. *Тернер Дж.* Социальное влияние. – СПб.: Питер, 2003. – 256 с.
28. *Хухлаева О.В.* Основы психологического консультирования и психологической коррекции: Учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 208 с.
29. *Шибутани Т.* Социальная психология. – Ростов н/Д.: Феникс, 1998. – 544 с.